

Aktívan törődő apák Magyarországon

Takács Judit

Takacs.Judit@tk.mta.hu

Beérkezés: 2017. 06. 14.

Átdolgozott változat beérkezése: 2017. 09. 07.

Elfogadás: 2017. 10. 18.

Összefoglaló: E tanulmány aktívan törődő apai gyakorlatokat mutat be magyar apákkal készült félig strukturált interjúk elemzése alapján. A kutatás egyik fő kérdése az volt, hogy az önmagukat aktívan törődő apaként meghatározó magyar férfiak számára mit jelent – milyen gyakorlati összetevőkből állhat össze – az aktív apai törődés koncepciója. A társadalmi normák és az apaság mint sajátos férfiszerep összefüggéseit vizsgálva elsősorban a saját apai tapasztalatokat és a megkérdezett apák hozott szülői mintáit hasonlítom össze az elvárt viselkedésformák és a személyes élmények metszéspontjaiban.

Kulcsszavak: apaság, aktív apai törődés, törődésskála, interjúk

A kutatás empirikus alapja egy 2005 és 2008 között felvett interjúk kutatási anyag. Az interjúalanyok apaklubokból, online közösségi csoportokból, közösségi médiában elhelyezett hirdetések és civil szervezetek segítségével – és ahol erre lehetőség nyílt, hólabda módszerrel – rekrutálódtak. Az 55 interjúalany kiválasztása során két fő szempont érvényesült: legalább egy 7 évesnél fiatalabb saját gyermeket neveltek és aktív apaként határozták meg magukat. A mintába került apák átlagos életkora 35,8 év, legtöbbjük házas (47), budapesti (38), középfoknál magasabb végzettségű (37) átlagosan két gyerekkel együtt élő apa (köztük 24 egygyermekes, 15 kétgyermekes, 11 háromgyermekes); nyolcan pedig legalább fél évig otthon maradtak gyesen vagy gyeden gyermekükkel.

Bevezetés

A 21. század elején Európában az apák gyakran szembesülhetnek egymásnak ellentmondó elvárásokkal, amikor elsődleges apai feladataik meghatározásáról van szó. Egy 2009-es felmérés eredményei szerint Magyarországon például a férfiak és a nők körében egyaránt széles körű egyetértés mutatkozik abban, hogy *a férfiak legfontosabb feladata, hogy anyagilag biztosítsák a család megélhetését*, és abban is, hogy *apának lenni és gyermeket nevelni az egyik legszebb élmény* (Spéder 2011). Emellett a válaszadók közel ötöde kifejezetten családcentrikus apákat látna szívesen, akik partnerükkel együttműködve aktív részt vállalnak a gyermekgondozásban is; a válaszadók negyede számára a sok pénzt kereső, siker- és karrierorientált férfi tűnik ideális apajelöltnek; a válaszadók közel fele pedig e két aspektust egyaránt fontosnak találja, azaz az egyaránt jól kereső és jól törődő apákat preferálná.

Egy másik magyar kutatás szintén 2009-es adatokat vizsgálva arra kereste a választ, hogy a felnőtt lakosság miként vélekedik a férfiaknak a gyereknevelésben való fokozottabb részvételéről, s bár a 2000-es években a közvélemény már egyöntetűen támogatni látszott a férfiak fokozottabb szerepvállalását, az apai szabadság növelésével, illetve a gyēs/gyed férfiak általi igénybevételeének lehetőségével kapcsolatos konkrét kérdések megítélését tekintve megosztott véleményeket talált (Gregor 2014).¹ Az ötnapos apasági szabadság hosszát például a kérdezettek közel fele elégnek tartotta, és hasonló arányban értettek egyet azzal is, hogy az anya helyett az apa menjen gyēsre vagy gyedre a gyerek egyéves kora után. A férfiak háztartási munkákban és gyereknevelésben való fokozottabb részvételét inkább a nők támogatták, bár valamennyire a férfiak is egyetértettek ezzel. Kifejezetten a gyereknevelésben való szerepvállalást tekintve pedig az derült ki, hogy ezen a férfiak inkább az apasági szabadság igénybe vételét, a nők viszont a férfiak gyēsre vagy gyedre menetelét értik.

Tizenhárom európai ország háztartáspanel-adatainak összehasonlítása alapján Koslowski (2011) azt találta, hogy az apai kenyérkereső szerep nem zárja ki a gyermekgondozásban és -nevelésben betöltött aktív részvételt. Ezeknek az eredményeknek az alapján Koslowski az aktívan törődő apaság meghatározása során azt hangsúlyozta, hogy az aktívan törődő apák a fizetett munkavégzésből és a gyermekekkel való törődésből egyaránt kiveszik a részüket – és nem feltétlenül a munkaerőpiaci részvételük csökkentése révén próbálják összeegyeztetni családi feladataikat a fizetett munkavégzéssel.

Ugyanakkor Hobson és Fahlén (2009) az apák munka–család harmonizációs problémáinak Európán belüli egyenlőtlenségeire hívták fel a figyelmet: kutatási eredményeik szerint az apák számára a nyugat- és észak-európai országokban ment a legkönnyebben a családi feladatok és a fizetett munkavégzés összehangolása. Ugyanakkor ez a kelet-közép-európai országokban, így Magyarországon is, sokkal nehezebb feladatnak tűnt többek között a gazdasági bizonytalanságok, a foglalkoztatottak kiszolgáltatottsága, az apabarát családpolitikai intézkedések hiánya és a fő kenyérkereső férfi normájának elterjedtsége miatt. Magyarországon sok szülő számára lehet ismerős élmény a az állandó időhiány és a – munkaerőpiac strukturális jellemzőiből adódó – foglalkoztatási bizonytalanság, a hosszúra nyúló munkaidő, a részállások alacsony aránya és az alacsony fizetés, amelyek miatt többen másod- vagy akár harmadállások vállalására kényszerülnek (Hobson–Fahlén–Takács 2011).

Egész Európában megfigyelhető, hogy az anyaság és az apaság hatása a foglalkoztatottságra egymással ellentétes irányú: munkaerőpiaci részvételüket tekintve az anyák kevesebbet, az apák pedig többet dolgoznak, mint akik nem szülők (Miani–Hoorens 2014). Az országokként lényegesen eltérő európai családpolitikai rendszerek ellenére az apaság hatása a férfiak foglalkoztatottságára hasonló mintázatot mutat az Európai Unióban: 2009-ben ez átlagosan 10%-os foglalkoztatási előnyt jelentett

¹ Az utóbbi években több magyar társadalomkutató is foglalkozott érdemben az apaság témakörével, lásd pl. Geszler (2016), Murinkó (2014) és Petényi (2013) tanulmányait.

az apáknak; ugyanakkor a legtöbb tagországban az anyává válás negatív hatással járt a nők foglalkoztatottságára: 2009-ben Magyarországon például kiemelkedően magas, 33%-os foglalkoztatási hátrány sújtotta az anyákat (Plantenga–Remery–Takács 2012). Ezek a számok jól tükrözik a nemek számára egyenlően hozzáférhető oktatási rendszer és a foglalkoztatási lehetőségek inkoherenciáját, valamint a családon belüli feladatmegosztás egyenlőtlenségeit, melyek hatásait sok helyen a – nem kielégítően működő – állami intézményrendszerek nem tudják enyhíteni.

Magyarországon, több posztiszocialista országhoz hasonlóan, elsősorban a nőket érintette az a történetileg meghatározott „*dzsender jojó hatás*” (Takács 2012: 162), mely oda-vissza rángatta őket a munkahelyi és az otthoni helytállást előíró elvárások között. Ugyanakkor a férfiaknak nem kellett hasonló dilemmákkal megküzdeniük, hiszen az ő kenyérkereső fontosságuk nem kérdőjeleződött meg az államszocializmus előtti, alatti vagy utáni időszakokban sem. Az államszocializmus alatt, amikor a női emancipáció nagyjából annyit jelentett, hogy a nőknek és a férfiaknak egyenlő hozzáférést kell biztosítani a fizetett munkavégzéshez, a dolgozó nők számára a munkahelyi és a családi feladatok összehangolását állami segítséggel próbálták biztosítani. Így a szülői feladatok ellátása főként a nőkre és a kisgyermekmegőrzést és -ellátást intézményesen biztosító államra hárult, míg az apaság gyakran kimerült a gazdasági jellegű kötelességvállalásban (Zdravomyslova–Temkina 2005), illetve az anyát mint a szülői feladatok fő ellátóját a háttérből támogató, kisinasszerű kisegítő szerepre redukálódott (Švab–Humer 2013).² A rendszerváltást követő időszakban az állami szerepvállalás visszaszorulásával a házimunka és a gyermekgondozás ismét jellegzetes női feladatként került előtérbe, amit a lelkesen maternalista magyar családpolitikai rendszer is visszatükrözött és megerősített (Dupcsik–Tóth 2014). Mindehhez kapcsolódtak azok a törődő férfiasság kibontakozását hátráltató általános gazdasági és politikai jellemzők, melyek szinte soha nem tételezik vagy célozzák meg a férfiakat úgy, mint ha alkalmasak és képesek lennének a gyermekekkel és/vagy más családtagokkal való törődésre (Holter 2003).

E tanulmány, melynek keretében a vizsgált apák törődésre alkalmas és képes szülőként jelennek meg, arra fókuszál, hogy miként értelmezik ők az aktív törődés és az aktívan törődő apaság fogalmait, illetve e fogalmak tükrében hogyan élik meg saját apaságukat. Mélyinterjúk elemzésén keresztül bemutatok néhány újabbnak tűnő – érzelmileg és időbeosztásilag egyaránt odaadó – apai gyakorlatot, valamint néhány nem annyira újat is, hogy rávilágíthassak az apai törődés sokszínűségére. Azt a dinamikus folyamatot vizsgálom, ahogy az általam megkérdezett apák észlelték és kezelni próbálták a társadalmi elvárások és a személyes tapasztalatok eltéréseit, illetve az ebből adódó esetleges feszültségeket. Néhányan például beszámoltak arról, hogy a kifejezetten nőiesnek vagy éppen férfiasnak mondott szülői és egyéb otthoni foglalatosságok tekintetében milyenek a saját tapasztalataik, s vajon meny-

2 Az apai mint „kisegítő” szerep értelmezésével természetesen nem csak a volt szocialista országokban találkozhatunk (lásd pl. a kanadai példát: Wall–Arnold [2007]).

nyire tartották saját (édes- vagy nevelő-) apjuk törődésmintáját követendőnek, korrigálandónak avagy teljesen elvetendőnek.

Elméleti háttér

Az apasággal és az apai törődéssel összefüggő kérdések szervesen kötődnek a férfias viselkedéssel kapcsolatos társadalmi normákhoz. A maszkulinitás általam használt connelli megközelítésében hangsúlyozandó a femininitáshoz köthető relacionális jellege: „Ahelyett, hogy a maszkulinitást egy olyan dologként igyekeznénk definiálni, mely egyfajta természetes karaktertípusként, viselkedési átlagként vagy normaként fogható föl, inkább ama folyamatok és viszonyok megismerésére tanácsos koncentrálnunk, melyeknek köszönhetően a társadalmi nemi sajátosságok áthatják a férfiak és a nők életét. A maszkulinitás – amennyiben maga a fogalom definiálható egyáltalán – egyrészt a társadalmi nemi viszonyokban folyamatosan jelenlévő helyként, másrészt a férfiak és nők által végzett tevékenységek együtteseként, harmadrészt e tevékenységek testi tapasztalatokban, személyiségben és kultúrában érzékelhető következményeiként fogható föl” (Connellt idézi Hadas [2011: 13]). A maszkulinitás gyakorlati megnyilvánulásai különböző – lokális (pl. formális szervezeti), regionális (azaz társadalmi), valamint globális – szinteken és különféle – hegemon, „cinkos” és alárendelt – formákban³ figyelhetők meg (Connell–Messer-schmidt 2011). Ezek közül elemzésemben, amikor a különféle férfiaságmintázatok létrejöttének elemeit próbáltam nyomon követni az interjúalanyok beszámolói alapján, elsősorban a lokális és a regionális szintekre fókuszáltam a magyarországi törődő apaság kultúrájának közelebbi vizsgálata során.

A törődő apaság empirikus vizsgálata ugyanakkor a „*doing gender*” fogalmával is szorosan összefügg, ami arra utal, hogy a – kettőben maximált és egymástól világosan elkülönítettként tételezett – nemeknek megfelelő viselkedések dinamikus folyamatokban alakulnak, interakciókban keletkeznek és termelődnek újra (West–Zimmermann 1987). Ezek során a nők a gyermekekkel és más családtagokkal való törődésük révén a társadalmilag előírt nőiesség formáit erősíthetik, míg a férfiak a regionális szintű hegemon maszkulinitás iránti elkötelezettségüket mutathatják ki kizárólagos vagy fő kenyérkereső szerepük gyakorlásával, illetve azzal, hogy nem végeznek el olyan nőiesnek ítélt feladatokat, mint pl. a házimunka (Yavorsky et al. 2015; Deutsch 2007). Mivel a „*doing gender*” dinamikus folyamat, a vizsgálat során figyelembe kellett venni egy bizonyos fokú instabilitást, hiszen a férfiaság és nőiesség társadalmi és lokális normái változhatnak, s mint látni fogjuk, változnak is – s ezek nem feltétlenül

3 A hegemon maszkulinitás fogalma a férfiak nők feletti kollektív dominanciájának fennmaradását megengedő gyakorlatokon alapul, a cinkos maszkulinitás fogalma pedig a patriarchátus előnyeinek a – hegemon maszkulinitás gyakorlása nélküli – élvezetére utal. A hegemon maszkulinitásokat gyakran jellemzi belső megosztottság és érzelmi konfliktusok: e „feszültségek egyik lehetséges forrása – tekintve a gyerekneveléssel kapcsolódó nemek közötti munkamegosztást, a szakemberek és menedzserek körében megjelenő túlórázási kultúrát, valamint a gazdag apák vagyunk menedzselésével való elfoglaltságát – az apákkal való kapcsolat” (Connell – Messerschmidt 2011:146). – Jelen tanulmányban csak heteroszexuális cisznemű maszkulinitásformák vizsgálatára nyílt mód.

generációkon átívelő változások, mivel az internalizált maszkulinitásnormák akár egy felnőtt élete során is de-, illetve rekonstruálódhatnak.

Munkámra számos elméleti megközelítés hatott, melyek egybehangzó diagnózist adtak a huszonegyedik század eleji nyugati kapitalista rendszerek törődésdeficitjéről és a társadalmi nemi egyenjogúsági mozgalmak gyakorlati kiteljesítésének elakadásáról. Ennek az elakadásnak az eredőjeként azt találjuk, hogy a női életpályák – elsősorban a munkaerőpiaci részvételben mérhető – „férfiasodását” a legtöbb országban nem kísérte a férfi életpályák „nőiesedése”, azaz a férfiak arányosan megemelkedett részvétele a családon belüli, törődéssel összefüggő teendők végzésében (Hochschild 2012; McDonald 2000; Hobson–Morgan 2002; Fraser 2007; Esping-Andersen 2009). Ennek az elakadásnak meghatározó elemei Hochschild (2012: 263) szerint az apaságra vonatkozó régimódi nézetek – kiegészítve azzal, hogy bár a 21. század elején a korábbi időszakokhoz képest több férfi vesz részt az otthoni munkák „második műszakjának” elvégzésében, legtöbbjük továbbra is meg van arról győződve, hogy az ő (fizetett) munkája fontosabb a felesége munkájánál.

Történetileg jól követhető, hogy az apai teendők közül kiemelt figyelem kísérte az apák kenyérkereső tevékenységével kapcsolatos normatív elvárásokat és gyakorlatokat. A család anyagi ellátásáért felelős szerep betöltése sokáig elhomályosítani látszott a gyakorló apaság egyéb komponenseit, és máig a (leendő) apák egyik fő törekvéseként jelentkezik Magyarországon és más társadalmakban is. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban néhány történeti ellenpélda is felhozható, melyek alapján feltételezhető, hogy a törődő apaság történeti gyökerei nem csak a közelmúltig nyúlnak vissza. Például Lorentzen (2011) norvégiai vizsgálata során már a 19. század második felétől nyomon tudta követni nemcsak a családért végzett, elsősorban anyagi erőforrásokat biztosító apaszerepek (*role for the family*), hanem a családon belüli törődéssel kapcsolatos apaszerepek alakulását is (*role in the family*). Vagy érdemes említeni John Tosh (1993) munkáját a viktoriánus Angliában megfigyelhető maszkulinitásformákról, ahol a hiányzó, a zsarnok és a távolságtartó apatípusok mellett megjelent a gyermekeivel érzelmi közelségben élő apa (*intimate father*) típusa is.

Az utóbbi időben egyre több empirikus tanulmányban hívták föl a figyelmet arra, hogy a munkaerőpiacon korábban sok helyen megmutatkozó „apasági prémium” (Killewald 2012), mely az apákat a nem apákhoz és a nőkhez képest többet dolgozó és többet is kereső munkaerőként tételezte, általános kiindulópontként nem tartható tovább. Ezek a vizsgálatok arra világítanak rá, hogy az apák bizonyos – marginalizáltak is nevezhető – csoportjai nem feltétlenül tudnak megfelelni a tőlük általában elvárt családfenntartói normáknak: köztük találhatjuk például az alacsony keresetű, a munkanélküli, a mozgássérült, a gyermeküktől külön élő, az etnikai kisebbségi csoportokhoz tartozó, a menekült és/vagy társadalmi megkülönböztetés által sújtott apákat (Bryan 2013; Coles 2009; Plantin 2007; Williams 2009).

Minta és módszerek

Az itt bemutatott kutatás empirikus alapját 55 félig strukturált mélyinterjú alkotja, melyeket 2005 és 2008 között készítettem olyan magyar férfiakkal, akik legalább egy 7 évesnél fiatalabb saját gyermeket neveltek és aktívan törődő apaként határozták meg magukat. Ez utóbbi szelekciós kritérium meghatározását nyitottan kezeltem: a jelentkezők aktív törődéssel kapcsolatos öndefinícióját elfogadva nem használtam semmilyen korlátozó tartalmi megszorítást. Az interjúalanyokat apaklubokból, online közösségi csoportokból, közösségi médiában elhelyezett hirdetések révén és civil szervezetek segítségével, valamint – ahol erre lehetőség nyílt – hólabda módszerrel rekrutáltam.

Az interjúalanyok átlagos életkora 35,8 év (a legfiatalabb 22, a legidősebb 45 éves) volt. Legtöbbjük (37-en) középfoknál magasabb végzettséggel rendelkezett, házastársával (47) és gyerekével vagy gyerekeivel élt együtt⁴ Budapesten (38) a saját lakásában (30) vagy házában (15), és nem tartotta magát semmilyen etnikai kisebbségi csoporthoz tartozónak (53).⁵ 42 interjúalany alkalmazottként dolgozott, 12 vállalkozóként, egy pedig nem dolgozott (korábbi megtakarításaiból és befektetéseiből élt); nyolcan közülük legalább fél évig otthon maradtak gyesen vagy gyeden az interjú készítésének idején. Itt fontos megemlíteni, hogy a mintába került, gyermekükkel gyesen vagy gyeden otthonmaradó apák száma viszonylag alacsony, de a mintán belüli (15%-ot közelítő) arányuk így is jóval meghaladta a 2008-ban Magyarországon a gyeset (5%), illetve a gyedet (1% alatt) igénybe vevő férfiak arányát.⁶

Az interjúk átlagosan másfél-két óráig tartottak, és megelőzte őket egy rövid demográfiai kérdőív kitöltése. Az interjúalanyokkal minden esetben előzetesen ismerttettem a kutatás témáját és menetét – hangsúlyozva, hogy kutatási részvételük önkéntes és általuk bármikor megszakítható –, valamint az anonimitásukat biztosító feltételeket. Minden interjúalany egy álnevet választott magának: ezzel, és névegyezés esetén az interjúkészítés idején jellemző korukkal azonosítottam őket az interjúk feldolgozása közben.

Az interjúkészítés során, követve a félig strukturált interjúzás megszokott eljárásrendjét, előzetesen meghatározott témakörökkel kapcsolatban legtöbbször nyitott kérdéseket tettem fel az interjúalanyoknak. E témakörök közé tartoztak az apasággal kapcsolatos társadalmi és személyes elvárások és felfogások; felkészülés a szülésre; az apai szabadság és a gyes vagy gyed felhasználása, illetve fel nem használása; munka-magánélet egyensúlyának megvalósulása; napi apai gyakorlatok; az aktív gondoskodás és a „jó apaság” értelmezései; változások a partnerrel, a családtagokkal és a barátokkal való kapcsolatban; a saját szülők – különösen az apák – szerepmódeljeinek értékelése.

4 24 egygyerekes, 15 kétgyerekes, 11 háromgyerekes, 2 négygyerekes és 3 ötgyerekes apa volt az interjúalanyok között.

5 Két apa romaként határozta meg magát.

6 Az Államkincstártól és az OEP-től kapott 2008. december havi adatok szerint a gyeset igénybe vevők száma összesen 170 995 fő – ebből nő: 162 331 (95%), férfi: 8 664; a gyedet igénybe vevők száma 93 249 fő, ebből nő: 92 419 (99,16%), férfi: 830. Az adatközlést köszönöm Viza Istvánnénak és dr. Lantos Zitának.

Az interjúkról készült hangfelvétel legépelése után az így nyert szövegekből strukturális kódolással kódkönyvet készítettem. A strukturális kódolás lehetőséget nyújt kvalitatív anyagok feldolgozásában bizonyos szintű számszerűsítésre is: egyes kódok eltérő gyakorisága alapján meghatározható, hogy mely (al)témák tekinthetők több interjúalany által osztott véleménynek, s melyek a csekély számú vagy csak egyetlen résztvevőre jellemző ritkább vagy különleges tapasztalatok (LeCompte–Schensul 1999). E kódkönyv társadalmi interakcionista fókuszú elemzésének eredményeit teszem közre a tanulmányban. Az elemzés a megalapozott elmélet (*grounded theory*)⁷ módszeréből (Corbin–Strauss 2015) kiindulva – hipotézisek ellenőrzése helyett – az interjúalanyok nézeteinek és megélt tapasztalatainak értelmezése alapján kibontakozó jelentéskonstrukciós eljárások és mintázatok feltárására fókuszált.

A kvalitatív kutatások révén olyan társadalmilag releváns, ám korábban kevésbé kutatott témákhoz kerülhetünk közelebb, mint amilyen például Magyarországon a törődő apaság témaköre, melyről csupán kvantitatív módszerek alkalmazásával nehéz vagy lehetetlen lenne megfelelő képet alkotni. Emellett az interjúzás módszerének alkalmazása különösen jól illeszkedik társadalmi életünk alapvetően performatív és elbeszélte jellegéhez (Denzin–Lincoln 2003). Az interjúzás fókusza az elbeszélés összetett társadalmi folyamata: az elbeszélő és annak kultúrája közötti kapcsolatot megtestesítő társadalmi cselekvésformaként értelmezett elbeszéléseket pedig – ahogy Susan Chase (2003: 274) figyelmeztet erre minket – komolyan kell venni. Mindezt megfontolva a tanulmányban az általam megkérdezett apák elbeszéléseinek társadalmi cselekvésjellegét vizsgálom, különös tekintettel arra, hogy történeteiket hogyan alakította az őket körülvevő társadalmi-kulturális környezet: ezáltal az is feltárható, hogy milyen elbeszélések lehetségesek egyáltalán bizonyos társadalmi csoportok számára, illetve mi teheti számukra bizonyos témák elbeszélését magától értetődővé vagy problematikusává.

Eredmények

Kutatásom fókusza az aktív törődés elbeszélése – ennek egyéni és sokak által osztott jelentésváltozataival és megnyilvánulási formáival együtt – olyan magyar férfiak által, akik aktívan törődő apaként határozták meg magukat. E kutatás egyik fontos eredménye az aktív apai törődés magyarországi értelmezési kereteinek megalkotásához való hozzájárulás. E fogalom előzetesen előállított meghatározása helyett az interjúalanyok által elbeszélte gyakorlatok és az általuk használt öndefiníciók alapján egy olyan többdimenziós törődési kontinuumhoz jutottam, melyen helyet kapnak a tradicionálisabban – családfenntartóként elkötelezetten, de kevesebb közvetlen mindennapi részvétellel – törődő apák éppúgy, mint a munkájuk és a családi életük iránt egyaránt elkötelezett – munka-család egyensúlyt egyre inkább megvalósító – társaik.

7 E módszer alapos áttekintését adja Kucsera (2008).

Korábbi nemzetközi kvalitatív kutatási eredmények több olyan, egymással gyakran összefüggő tényezőre hívták föl a figyelmet, melyek a családi életben való aktív apai részvételt, illetve az apai elkötelezettség megnyilvánulásait elősegíthetik vagy éppen gátolhatják (lásd pl. Björk 2013; Brandth–Kvande 2016; Bryan 2013; Chesley 2011; Dermott 2008; Deutsch–Saxon 1998; Doucet 2004; Doucet–Lee 2014; Eerola–Mykkänen 2013; Kramer, Kelly–McCulloch 2015; Merla 2008; Russell 1989; Yoshida 2011).⁸ Ezek közé tartoztak a fizetett munkával, illetve a munka-család egyensúllyal kapcsolatos egyéni, szervezeti és intézményi szintű tényezők, gyakorlati költség-haszon számítások, gyerekkori szocializációs minták, a saját szülők szerepmintáival kapcsolatos attitűdök, az életminőség-megfontolások, a nemek közötti egyenlőség iránti elkötelezettséggel kapcsolatos attitűdök, valamint az interjúalany körülötte szorosabb társadalmi hálózatok tagjainak és különösen a női partnernek mindezen tényezőkhez kapcsolódó preferenciái és gyakorlatai – melyek mindegyike megjelent a magyar interjúkban is. E meghatározó tényezők közül a továbbiakban azokat fogom részletesebben is bemutatni, melyek a legjellemzőbbnek tűntek az interjúalanyok életében.

A munka és a magánélet összehangolásával kapcsolatos tényezők

Az interjúkészítés során a szokásos kérdés mellett, hogy hogyan hatott az apává válás a megkérdezettek fizetett munkavégzésére, azt is megkérdeztük, hogy kenyérkereső tevékenységük hogyan hat az apai gyakorlataikra. A válaszadók nagy többségénél az apává válás nem befolyásolta jelentősen munkavégzésüket, míg a fizetett munkavégzés idő- és energiaigénye sok tekintetben korlátozta az apai teendők ellátását, azaz: a mindennapokban a kenyérkereső szerep került előtérbe az apai törődéshez képest. Mint már a bevezetőben említettük, a családi feladatok és a fizetett munkavégzés összehangolásának Magyarországon tapasztalható nehézségeire korábbi kutatások is rámutattak (Hobson–Fahlén 2009; Takács 2013), és e nehézségek hangsúlyos szerepet kaptak az interjúkban is.

A családon belül fő kenyérkereső szerepet betöltő apák többsége nem otthonról dolgozott, bár néhányan haza is vittek magukkal elvégzendő munkát. Bevallásuk szerint mindannyian szerettek volna több időt tölteni gyerekeikkel, családjukkal, de erre a munkaerőpiaci kötöttségeik miatt nem kerülhetett sor. Az alkalmazottként dolgozók arról számoltak be, hogy munkaidejük alakításába és feladataik családbarátabb szervezésébe kevés a beleszólásuk: főleg egy olyan munkaerőpiaci környezetben, ahol a részmunkaidős munkavégzésre alig van lehetőség s ahol a rugalmasság a munkaadó érdekeit szolgáló rugalmas munkavégzést (azaz: többé-kevésbé non-stop rendelkezésre állást) jelent, nem pedig a munkavállaló jobb bol-

8 Angol nyelvterületen az általam aktív apai törődésként leírt fogalom megnevezésére többek között az *involved fatherhood* vagy az *engaged fatherhood* kifejezéseket használják.

dogulását szolgáló munkaszervezést. E tekintetben az alkalmazottak és az önfoglalkoztatók közötti különbség főként abban mutatkozott meg, hogy a saját cégüket gyakran otthoni irodájukból vezető vállalkozó apák többsége számára a rugalmas – azaz gyakorlatilag véget nem érő – munkaidő az önkiszákmányolás egyik jellegzetességeként jelent meg: a vállalkozó apák saját döntésük eredményeként értelmezhetnék időszegény helyzetüket, mely döntést elbeszélésük szerint a család – illetve a családi üzlet fenntartása – érdekében hozták meg.

Az anyagi szempontok mindenhol kiemelkedő fontosságúnak tűntek, még az átlagosnál magasabb színvonalon élők esetében is. A költség-haszon mérlegelések azonban főleg a nagyobb létszámú, legalább három gyereket nevelő családoknál vezettek a tradicionális – azaz: fő kenyérkereső apai és háztartásbeli anyai – szerepmegosztásokhoz. A mintába került 11 háromgyerekes, 2 négygyerekes és 3 ötgyerekes apa közül csak ötnnek született mindegyik gyermeke ugyanattól az anyától: ez az öt családapa például mind arról számolt be, hogy számukra a tradicionális megoldások tűnnek optimálisnak. Egyikük, a 39 éves négygyerekes topmenedzser Lőrinc úgy látta, hogy semmilyen tekintetben nem érné meg, ha a felesége visszamenne dolgozni: egyrészt a családi élet szervezése nehezebbé válna az anya folyamatos otthoni munkája és rendelkezésre állása nélkül, másrészt a nem otthon készített és zajló étkezések számának emelkedése és – többek között – a feleség munkába járásával kapcsolatos közlekedési költségek akkora kiadásnövekedéssel járnának, amekkorát a pályakezdő orvos feleség alacsony keresete nem tudna fedezni. Lőrinc arról is beszámolt, hogy a harmadik gyerek születése után a felesége mégis visszament dolgozni néhány évre egy részmunkaidős állásba: „...*azt mondta, hogy neki ez szükséges, mert most már szeretne kiszabadulni, oké, hajrá, csak az volt a kérésem, vagy abban állapodtunk meg, hogy legalább olyan helyet találjon, hogy annyit keressen, mint amennyibe az kerül, hogy ő eljár dolgozni*”.

Az interjúalanyok legtöbbször rendelkezett hasonló tapasztalatokkal: a családi bevételek és kiadások egyensúlyban tartása mellett az anya munkaerőpiacra való visszatérési szándékát és esélyét is figyelembe kellett venniük a gyerekgondozási feladatok szülők közötti megosztásának tervezése és megvalósítása során (melyben fizetett külső segítséget szinte alig – illetve csak igen korlátozott mértékben – vettek igénybe). Ebben a helyzetben a nők fizetett munkavállalási esélyeit nagymértékben csökkenthették a gyerekgondozás és/vagy -megőrzés külső forrás (pl. bölcsőde vagy óvoda igénybevétele) általi megoldásának nehézségei. Az anyák legtöbbszörének iskolai végzettsége ugyan megegyezett vagy meg is haladta partnere végzettségét, de háromnegyedük kevesebbet keresett a partnerénél, így racionális megoldásnak látszott a munkaerőpiacról való – aktív állami támogatással megvalósuló akár hosszabb – inkább anyai, mint apai távolmaradás.

A fő tevékenységként tartósan – legalább fél év időtartamra – otthoni gyermekgondozást választó apák esetében is az anyagi megfontolások kerültek előtérbe, amikor úgy döntöttek, hogy ők maradnak otthon gyesen vagy gyeden gyerme-

kükkal. Szinte mindegyiküknél női partnerük jobban fizető állása nagymértékben befolyásolta ezt a választást: a családi költségvetés szempontjából ugyanis az tűnt optimális megoldásnak, hogy az apák fizetett munkájukat – legalább átmenetileg – otthoni törődő munkára cseréljék, míg ezalatt az anyák fő kenyérkeresőként folytatták munkaerőpiaci tevékenységüket.

Korábbi nemzetközi kutatási eredmények már fölhívták a figyelmet arra, hogy a fő tevékenységként a gyermekgondozást választó otthonmaradó apák (*stay-at-home fathers*) esetében többféle módon alakulhat az otthoni törődő munka és a fizetett munkavégzés kapcsolata (lásd pl. Brandth–Kvande 2016; Chesley 2011; Doucet 2004; Doucet–Merla 2007; Geisler–Kreyenfeld 2011; Kramer–Kelly–McCulloch 2015; Merla 2008; Shirani–Henwood–Coltart 2012). Egy kanadai-belga összehasonlító vizsgálatban például három csoportba osztották a gyermekükkel otthon maradó apákat, mely csoportosítás a magyarországi interjúkra is alkalmazható (Doucet–Merla 2007): két magyar apa tartozott az első csoportba, ahol a „főállású apák” legalább egy évre teljesen föladták a fizetett munkavégzést, hatan pedig a második csoportba, ahol egy évnél rövidebb időszakra cserélték föl fizetett munkavégzésüket otthoni törődő munkákra. Ugyanakkor a magyar interjúalanyok közül senki nem tartozott a harmadik csoportba, ahol a gyermekükkel otthon maradó apák továbbra is rendszeresen végeztek fizetett munkát (például éjszakai műszak vagy távmunka formájában). Voltak ugyan többen is a magyar mintában, akik munkaidejük egy részében vagy akár egészében otthonról dolgoztak, de ők nem igényeltek gyest vagy gyedet, és nem is azonosították magukat az otthoni gyermekgondozási feladatok fő ellátójaként. Ezek az apák úgy írták le helyzetüket, hogy nekik az otthoni tartózkodásuk alatt is a fizetett munkavégzés a fő feladatuk, bár szükség esetén szívesen segítséget nyújtanak partnerüknek a gyerekekkel való foglalkozásban vagy a házimunkákban. A 41 éves, otthonában iparművészként dolgozó, háromgyerekes Ferenc szerint például *„ez konfliktusforrás is, hogy nekem otthon kell lennem, és úgy kellene dolgoznom, hogy ötpercenként bejönnek a gyerekek”* – vagyis a gyerekek gyakran megzavarták az esetenként hétvégékre és ünnepnapokra is kiterjedő munkafolyamatokat.

Ferenchez hasonlóan az otthonról rendszeres távmunkát végző apák számára is ismerős lehet ez a helyzet, mely az aktív jelenlét illúzióját keltheti a családtagokban, pedig ilyenkor a legtöbb esetben az apa csupán jelen van, de nem vonható be a családtagokkal való foglalkozásba. A családi interakciók szempontjából passzív apai jelenléttel jellemezhető otthonról végzett fizetett munka tehát nem mindig kínál ideális hátteret az aktívan törődő apaság kibontakoztatásához. Ezt támasztották alá egy korábbi holland kutatás eredményei is, ahol három, az átlagostól eltérő apai gyakorlatokkal jellemezhető háztartástípusban vizsgálták az aktív apai törődés alakulását: az átlagostól eltérő apai gyakorlatokkal jellemezhetők közé pedig a több (változó) műszakban dolgozó, a heti rendszerességgel távmunkát végző és az azonos nemű partnerükkel együtt gyereket nevelő meleg apák tartoztak (Duyvendak–

Stavenhuter 2004). A vizsgált háztartások közül a távmunkát végző apákat jellemezte leginkább a hagyományos szerepmegosztás, azaz az otthoni feladatokat ők osztották meg partnerükkel a legkevésbé kiegyensúlyozott módon. Első látásra ez talán meglepőnek tűnő eredmény, hiszen korábbi kutatások szerint a több műszakban dolgozó és gyakran fizikai munkát végző férfiak esetében az irreguláris munkaidő-beosztás miatti nem hagyományos munkavégzés gyakran összekapcsolódhat hagyományos családi ideológiák támogatásával (Deutsch–Saxon 1998). A holland vizsgálat azonban arra mutatott rá, hogy az általuk vizsgált több műszakban dolgozó apáknak legtöbbször egyedül, a partnerük segítségével nélkül kellett az otthoni feladatokat ellátniuk, míg a távmunkát végző apák mellett legtöbbször partnerük is otthon volt és készen állt a családi feladatok ellátására – így a többműszakos munkát végző apáknak távmunkás társaikhoz képest nagyobb terük nyílt apai kompetenciáik gyakorlására és fejlesztésére is.

Az interjúalanyok közül csupán két olyan „főállású apa” akadt, akinek az életében a fizetett munkavégzést tartósan – legalább egy éve már – főlváltotta a gyerekeikkel való otthoni törődés. E két férfi közös jellemzője volt, hogy karriervágyaik nagy részét már megvalósították, és stabil anyagi háttérrel rendelkeztek. Egyikük, a 39 éves, háromgyerekes Steve elmondta, hogy „előző életében” sikeres építési vállalkozóként nagy iramban rengeteg pénzt keresett: *„mindkét végén égettem a gertyát, tehát mindig volt pénz, ezért nem is érdekel már annyira, ez is hozzátartozott nagyon ahhoz, hogy a gyerekeket tudtam választani, mikor abbahagytam [a vállalkozást]”*. Némi sajnálkozással említette egyik fő kenyérkereső szerepben lévő barátjuk helyzetét, ahol *„a bébiszittert kezdte el apának hívni a gyerek, mert azt látja többet”*, hozzátéve, hogy a minőségi törődés valóban nagyon időigényes: *„Ahhoz, hogy valaki a maximumot tudja adni, ahhoz rengeteg idő kell. Ez csak így tud működni.”* Steve az interjúkészítés idején az akkor másfél éves legkisebb gyerekével maradt otthon, miután felesége fél év után visszatért a munkahelyére teljes állásban dolgozni: *„Mi leültünk, és megbeszéltük anno, amikor terhes lett, hogy hogy’ lesz, és akkor azt mondta, hogy hát ő [hamar] visszamenne. Nem kellett volna, hogy mondja, mert én tudtam, hogy ő olyan típusú ember, aki nem tud a munkája nélkül meglenni... és én mondtam, hogy neked van egy jó állásod, ... én akkor otthon maradok a gyerekekkel, ... én leszek a gyerekgondozó, te meg vissza tudsz menni rögtön dolgozni.”* Steve büszkén számolt be arról is, hogy a mindennapi gyerek-gondozási gyakorlatokat már jobban teljesíti, mint fő kenyérkeresőként tevékenykedő felesége, és ezzel a helyzettel, úgy tűnik, mindenki elégedett a családban.

A másik „főállású apa”, az eredetileg mérnök képzettségű, 40 éves, egygyerekes Pepin évekkor korábban megtervezte, hogy családalapítása idejére már ne kelljen alkalmazottként dolgoznia, és tudatosan készült a törődő apaság gyakorlására (például szakirodalmat olvasott, és tudott a magyarországinál fejlettebb apasági ellátásokkal rendelkező európai országok családpolitikai intézkedéseiről is). Gyermeke születésekor valóban nem is végzett már fizetett munkát: feleségével együtt befektetések fedezik megélhetésüket, így az interjúkészítés idején már majdnem három

évet mindketten otthon töltötték, hogy a gyerekükkel tudjanak foglalkozni. Pepin egy „nagy ívű kísérletként” mutatta be a családi életét, melynek keretében maga is kísérleti alany: *„...kísérletező típus vagyok... azért is építettem föl ezt az életstílust, amit élünk, mert szerettem volna látni... tehát mikor erre gondoltam, tudod, amikor panaszkodnak az anyukák, hogy az apuka soha nincs otthon, nem foglalkozik a gyerekekkel, soha nem segít a háztartási munkában, bla-bla-bla, ezeket én mindig így figyeltem, hogy mi a panaszuk. Akkor ezeket én megcsinálom. Tehát egyrészt úgy csinálom az életemet, hogy otthon lehessenek... minden háztartási munkát elintézek egyébként, tehát minden ilyen mosogatás, mosás, teregetés, azt én csinálom, a rendbe rakást, azt is. ... Takarítónő [és mosogatógépet] van. Mert ez nagy lakás, ezt nem lehet másképp csinálni, meg nem is akarom. ... És meg akartam nézni azt, hogy milyen tevékenységet ki hogy tud csinálni, tehát hogy meddig van a személyiségfüggő része, és meddig van az, hogy így születünk, még ha ez így hülyén is hangzik, és egyszerűen nem tudod tovább csinálni. A napnál is világosabb, hogy vannak bizonyos dolgok, amit az egyik jobban tud csinálni, mint a másik. És akkor ezeket akartam kitapogatni, hogy hol vannak a határok.”*

Pepin szerint a jelenleg Magyarországon rendelkezésre álló ötnapos apai szabadság nem elegendő semmire: az észak-európai családpolitikai célkitűzéseknek megfelelően az apákat segíteni kellene abban, hogy ők is legalább négy-hat hónapot otthon tölthessenek gyerekeikkel és kivehessék részüket a gyerekgondozás közvetlen megtapasztalásából. Steve-vel ellentétben Pepin nem érezte úgy, hogy átveszi az anyai feladatokat – erre nem is lett volna módja, hiszen feleségével együtt maradt otthon, de azt is említette, hogy törődő apai kísérletét az utóbbi időben már nem élvezzi teljes mértékben, mivel egyre szaporodnak a feleségével a házimunkavégzés és a gyerekgondozás mikéntjéről folytatott vitáik, mely vitákra valószínűleg ritkábban kerülne sor, ha nem lennének évek óta együtt otthon. Emellett arra is utalt, hogy férfitársai között gyakran egyedül érzi magát törődő apai tapasztalataival: *„Általában mindegyik dolgozik, ezért nem nagyon tudom megosztani az élményeimet senkivel. ... [Nálunk] nem azért van rákényszerítve az apuka a gyesre, mert az anyuka jobban keres, hanem mind a ketten arra gondoltak, hogy megpróbálják ezt az ideális családmódot megvalósítani, amiről mindenki dumál, de igazából senki nem csinálja meg... Tehát kevesen gondolnak bele abba [a férfiak közül], hogy az pontosan hogy is néz ki, ha otthon vannak. Igazából rögtön elhárítják azzal, hogy »de akkor miből fogunk élni?«”.*

Steve és Pepin kivételével szinte az összes interjúalany beszámolt arról, hogy fizetett munkájuk idő- és energiaigénye, valamint a munkahelyi stressz negatívan hatnak apai gyakorlataikra. Ehhez a munkahelyi szervezeti kultúra sajátosságai is nagyban hozzájárulhattak, különös tekintettel azokra a nem specifikus normatív elvárásokra, melyek azt sugallják, hogy a családbarát munkaszervezési módok kevésbé illelnék meg a férfiakat, mint a nőket. Mivel a törődési munkák Magyarországon továbbra is főként női feladatokként tételeződnek, az apák családbarátabb munkaszervezés megvalósítására irányuló munkahelyi kezdeményezéseit nem mindig fogadják lelkesedéssel vagy megértéssel. Az egyetemen tanító, 39 éves, egygyerekes

Gyurka például elmondta, hogy a munkahelyén tapasztalható „családbarátságtalan” légkör is hozzájárult ahhoz, hogy végül egyáltalán nem vett igénybe gyedet. Gyurka elbeszélésében a kollégák egyéni értetlenkedő hozzáállása mögött felsejlik a családi feladatoktól mentes, elszigetelt „jó dolgozó” általános ideálja is: *„...voltak kételyeink azzal kapcsolatban, hogy ezt mennyire fogadnák jól a munkahelyemen. Feltehetően, ha elmennék ösztöndíjjal kutatni külföldre egy évre, ez ugyan gondokat okozna, de egy jól megérthető dolog lenne – de az, hogy elmegy gyedre? ... Mondjuk az a munkatársam, aki anyuka, és nem kapott ilyen segítséget a férjétől ... az rendben van, gondolja, hogy többet segítek a feleségemnek, mint a nyamvadt, és azóta már el is vált férje, de azért mit képzelsz a feleségem, hogy még azt is, ez már túlzás. Azt gondolom, hogy ezt már se az idősebb férfi, se a fiatal nőkollégák nem értenék meg – ez majdnem egy felmondásnak lett volna tekinthető. ...ráadásul nem az lett volna, hogy a feleségem, mit tudom én, köztársasági elnök, ezért nekem kell otthon maradnom.”*

Korábbi kutatási eredmények is rávilágítottak, hogy a munkahelyi normák jelentős korlátozó tényezőként jelenhetnek meg a férfiak családi részvételével kapcsolatban: azok a férfiak, akik szeretnék igénybe venni a munkahelyükön az apaként számukra is hozzáférhető lehetőségeket és juttatásokat, vagy gyerekgondozási feladataik miatt átmenetileg megszakítanák a pályafutásukat, olyan szemrehányásokkal szembesülhetnek, hogy nem elég férfitasak, illetve nem elég elkötelezettek a munkájuk és/vagy a munkahelyük iránt (Pleck 1993; Hobson–Fahlén–Takács 2011); magas pozícióban lévő apák esetében viszont az is előfordul, hogy többre értékelik és így több energiát fordítanak anyagi családfenntartó szerepükre, mint a törődő munkában való részvételre. A munkahelyi normákat ugyanakkor legalább egy bizonyos mértékig ellensúlyozni lehet olyan családpolitikai intézkedésekkel, amilyeneket például az észak-európai országokban találunk, ahol az állami feminizmus nemcsak a nők számára teszi lehetővé a fizetett munkavégzés és a gyerekgondozás ötvözését, hanem biztosítja a férfiak jogát is a gyerekeikkel való törődésre (Brandth–Kvande 2001). A világon először 1993-ban Norvégiában vezették be az „apakvótát”, ami a gyermekgondozási juttatások teljes körű igénybevételét csak úgy teszi lehetővé, ha a szülők megosztják egymás között a gyermekgondozási feladatokat. Hasonló intézkedések születtek még Svédországban, Izlandon és Németországban. Magyarországon ilyen irányú állami kezdeményezésekről egyelőre nem hallani: az aktív apai törődés állami támogatása, úgy tűnik, nincs napirenden se apakvóta bevezetésével, se anélkül.

Apák saját apamintáikról

A megkérdezett apák gyerekkori szocializációs mintáit és a saját szülők szerepmintáival kapcsolatos attitűdjeit több kérdés alapján is vizsgálni lehetett, melyek többek között arra vonatkoztak, hogy hogyan értékelik a gyerek- és fiatalkorukban otthon látott szülői viselkedésmintákat, és vajon saját apjuk példaként szolgált-e nekik

saját apai gyakorlataikban. A mintában szereplő apák többsége kritikusan szemlélte saját apja törődési teljesítményét: 31-en kifejezetten negatív véleményt fogalmaztak meg az általuk megtapasztalt apai nemtörődésről: közülük 16-nak az apja válás, egynek pedig börtönbüntetés miatt nem is volt igazán jelen a gyerekkorában, s csupán hárman nyilatkoztak teljes elégedettséggel apjuk szülői teljesítményéről.

Az apai teljesítmények értékelése kapcsán történelmi háttérként fontos figyelembe venni a – totalitárius politikával és hiánygazdasággal jellemezhető ötvenes éveket követő – gyakran frizsiderszocializmusnak nevezett időszakot az 1960-as évek végi, 1970-es évek eleji Magyarországon, amikor egyre könnyebben lehetett hozzájutni olyan, korábban luxuscikként számon tartott termékekhez, mint a háztartási hűtőgépek vagy televíziókészülékek (Takács 2015). Ebben az időszakban (1967-től) vezették be az ekkoriban egyedülállóan nagyvonalú ellátásnak számító gyermekgondozási segélyt (gyes), hogy a szülés előtt legalább 12 hónap munkaviszonnyal rendelkező dolgozó nők otthon maradhassanak kisgyermekükkel maximum 30 hónapig. Az államszocializmusnak ebben a szakaszában már megjelent a magyar termékenységi ráta csökkenése miatti félelem, ezért a nők felé a biológiai reprodukcióban való élenjárás elvárása még a szocializmust építő munkában való részvételnél is erősebben jelentkezett, míg a férfiakat még több munkára lehetett sarkallni a korábban elérhetetlen árucikkekhez való hozzáférés lehetőségével.

Ebben a kontextusban, ahogy a bevezetőben is említettük, Magyarországon – más államszocialista országokhoz hasonlóan – a gyermekek körüli fő szülői-gondoskodó szerepeket a nők látták el, főként nőrokonok informális kapcsolathálójára – s ezen belül kiemelten a nagymamákra – támaszkodva, míg az apai törődés megnyilvánulásai elsősorban a pénzkereső munkával a családnak nyújtott anyagi stabilitás megteremtésére, illetve szórványosan a gyerek körüli amolyan „anya-inasként” végzett tevékenységre korlátozódtak. András, egy 40 éves, egygyerekes reklámügynökség-vezető ezzel kapcsolatban saját gyerekkorának időszakára visszatekintve úgy vélte, hogy akkoriban *„szeparáltabbak voltak [a szerepek], mert a férfiak kevésbé voltak nyitottak a gyerekkel való kapcsolatra... mára az egész társadalom, az egész nyitottságtéma kör is változott. Szerintem ez is szerepet játszik abban, hogy a férfi nem tart férfiatlannak bizonyos dolgokat megcsinálni, meg komolyabban, mélyebben érdeklődni olyan dolgok iránt, ami előtte az volt, hogy ez számára érthetetlen, majd a nő megcsinálja, megoldja, mert ő nem tudja, mit kell csinálni”*.

A saját szülei kapcsolati és gyereknevelési mintáiról szóló kritikus nyilatkozatok értékelésénél azonban több tényezőt is figyelembe kell venni: feltételezhető, hogy ezeken keresztül a legtöbbjük számára már idejétmúltnak tűnő nemi szereprendszerről is elutasító véleményt mondtak, bár szembesülniük kellett azzal is, hogy gyerekkorukat még ez a fajta szocializációs modell uralta: vagyis az interjúalanyok többsége ebbe a normarendszerbe nőtt bele és ezt sajátította el „természetesként”. Emellett a megkérdezett apák, akik a minőségi szülőség kritériumait állították

maguk elé elérendő célként – s a szülővé válásra csupán az „elég jó szülővé”⁹ válás szükséges, ám nem elégséges feltételeként tekintettek –, ezt az elvárást alkalmazták retrospektíve saját apjuk szülői teljesítményének megítélésében is.

Mindennek fényében nem meglepő, hogy saját apjukkal összehasonlítva az interjúalanyok aktívabban törődő apaként látták magukat, akik többet foglalkoznak gyerekeikkel (mint amennyit az apjuk foglalkozott velük). Apai elkötelezettségük gyakorlati jelei közé sorolható, hogy 50 apa megtapasztalta az „apás szülést” és 29-en részt vettek szülésre felkészítő tanfolyamon is (bár többen kritikai észrevételeket tettek e tanfolyamok tartalmával kapcsolatban, melyek főként a szülés praktikus részleteire készítettek föl őket és szinte alig foglalkoztak a várható életmód- és kapcsolatbeli változásokkal). A gyerekekről való gondoskodás praktikus megnyilvánulásait tekintve 30-an számoltak be arról, hogy kivettek már betegszabadságot otthon maradni a beteg gyerekükkel, 36-an pedig vitték már gyereküket egyedül orvoshoz vagy védőnőhöz (míg a legtöbben ezt partnerükkel együtt tették). A legtöbb apa úgy látta, hogy az átlaghoz képest hatékonyabb az együttműködése a partnerével, akivel az átlagosnál kiegyensúlyozottabban osztják meg az otthoni feladatokat egymás között. Például 32 apa szerint a gyermekvállalásnak a partnerek közös döntésének kellene lennie, de véleményük szerint általában inkább a nő dönt – ám saját jelenlegi családjuk vonatkozásában 41-en számoltak be közös döntésről. 36 szerint a magyar családokban az az általános tapasztalat, hogy elkülönülnek az apai és az anyai feladatok a gyermekek ellátásában és nevelésében, de csak 26-an mondták, hogy ez rájuk is jellemző lenne.

Az interjúalanyok többsége, különösen azok, akik gyerekkorukban megtapasztalták az apahiányt, az apai törődés legalapvetőbb kezdőpontját az apa (fizikai) jelenlétére helyezték és azt hangsúlyozták, hogy ők semmilyen körülmények között nem fogják elhagyni a gyerekeiket: egy esetleges válás esetén is gondoskodni fognak róluk anyagilag és érzelmileg – személyes kapcsolattartás révén – egyaránt. Ugyanakkor korábbi kutatások, melyek az apai törődés kontinuumjellegére hívták fel a figyelmet (Silverstein–Auberech 1999), arra is rávilágítottak, hogy az apai gondoskodás vizsgálata során félrevezető lehet csupán az „apahiány-apai” jelenlét dichotómiából kiindulni, hiszen egyrészt a családdal hivatalosan együtt élő apa magatartása is lehet nemtörődöm, másrészt pedig az elvált apák is törődhetnek aktívan gyerekeikkel annak ellenére, hogy nem élnek velük egy háztartásban.

Néhány esetben az apai jelenlét inkább családi erőforrásokat fölemésztő negatívumként jelent meg az interjúban, ahol az abuzív apa érzelmi és anyagi költségekkel járó munka- és stressztöbbletet okozott a többi családtag – különösen a feleség – számára. Philo, egy 28 éves egygyerekes audiológus szerint a legtöbben azok közül, akik ilyen helyzetet átéltek, az apahiányos állapotot – és a „rossz apa” nélküli potenciálisan szebb gyerekkort – választották volna, ha erre módjuk

9 Az „elég jó szülő” (good enough parent) fogalmát Donald Winnicott angol pszichoanalitikus használta először, itt azonban én Bruno Bettelheim (2003 [1987]) megközelítésére utalok.

nyílik. A 28 éves, egygyerekes pszichológus Ádám a rossz apaság ismérveit pedig úgy foglalta össze, hogy alapvetően kétfajta rossz apa van: az egyik nem vesz részt a család életében, és tulajdonképpen nincs is jelen apaként, hanem minden teendőt az anyára hagy, mintha ő maga is gyerek lenne – a másik pedig az agresszív, autoriter típus.

Azok az interjúalanyok, akik arról nyilatkoztak, hogy a saját gyerekeikkel való bánásmódban nem szeretnék követni az apjuktól látottakat, több elkerülendő konkrét magatartáselemet is felsoroltak: többek között az apa-gyerek közötti közvetlen kapcsolat hiányát a mindennapos teendők végzése közben, az élmények megosztásának elmaradását (nem mesélték el egymásnak, hogyan telt a napjuk, minek örültek, mitől szomorodtak el), vagy azt, hogy az apa nem vitte magával sehova a gyereket és nem töltöttek időt csak kettesben. Az elbeszélésekből kirajzolódó apafigurák némileg távolságtartó, illetve nehezen megközelíthető benyomást keltettek, akik legtöbbször éppen máshol tartózkodtak, akiket nagyon elfoglalt a család megélhetésének előteremtése, és ennek fáradalmait valamely családtmentes (férfi)zónába (pl. kocsmába vagy focimeccsre) elvonulva szokták kipihenni, és akik hazatérve már túl fáradtak voltak ahhoz, hogy odafigyeljenek a gyerekek igényeire. Tizenegyen arról is beszámoltak, hogy apjuk fegyelmezési célból rendszeresen verte őket: ezt a gyakorlatot interjúalanyaink mindegyike elítélte, ugyanakkor többen említették, előfordult már velük, hogy türelmüket elvesztve megütötték a gyerekeiket annak ellenére, hogy egyáltalán nem hívei a testi fenyítésnek.

A mintát alkotó apák közül nyolcan rendelkeztek saját válási tapasztalattal (és éppen kétszer annyian voltak elvált apák gyermekei), hét apának született egy vagy több gyereke korábbi kapcsolatokból: ketten közülük a korábbi partnerektől származó gyerekekkel együtt érkeztek egy új kapcsolatba, hármójuknak már külön élő felnőtt gyerekei – is – voltak, ketten pedig arról számoltak be, hogy próbálnak aktívan törődni azokkal a gyerekeikkel is, akikkel nem élnek már egy háztartásban. Ez utóbbi apák egyike, a 39 éves kétgyerekes tanár, Andy számára a válás tanulási tapasztalatként szolgált abban a tekintetben, hogy jelenlegi párkapcsolatában válogatás nélkül elvégzi a szükséges gyerekgondozási feladatokat és házimunkát, függetlenül attól, hogy ezeket hagyományosan inkább női vagy férfi feladatoknak tekintik: *„Szerintem eljön az a pillanat, amikor túl tud lépni [az ember] ezeken a hagyományos férfi- meg apaszerepeken, amit korábban látott vagy kapott.”* Mindehhez azonban először át kellett értékelnie azokat a korábban természetesként elfogadott szereposztásokat, melyek a saját szülei kapcsolatát (Andy hatgyerekes vidéki nagycsaládban nőtt fel), majd első házasságát jellemezték. Arra is utalt, hogy az életkor is fontos szerepet játszhat abban, hogy a gyerekekkel való törődés az apa belső igényeként megjelenhessen: a húszas éveik elején kötött első házasságának időszakára visszatekintve legalábbis úgy látja magát, mint aki akkor még túl fiatal és éretlen volt ahhoz a szintű önreflexióhoz, ami szerinte a másokkal való törődéshez megfelelő lett volna. Ebben az összefüggésben a saját családi gyakorlatok kialakítása is felfogható tanulási tapasztalatként, melynek

– ahogy erről Andy is beszámolt – gyakran magában kell foglalnia a gyerekkori szocializáció bizonyos elemeinek „elfelejtését”, illetve átdolgozását.

Csupán három interjúalany tekintett saját apjára pozitív szerepmoddellként, akik „elég jó apasági” projektjüket sikeresen teljesítették. Például Poincaré, egy 33 éves kétgyerekes ügyvéd az apját interaktív és megközelíthető szülőként írta le, akinek méltányos apai viselkedésmintáját maga is követni próbálja: *„...szeretett a gyerekével lenni, szeretett otthon is lenni, a családdal kirándulni menni, törődő és aktív apa volt. De én nem tudnám megmondani... hogy mi volt az a rendkívüli dolog, amit csinált: tehát semmilyen rendkívüli nem volt benne. Alapvetően méltányos volt, tehát alapvetően nem volt igazságtalan, ez pedig nagyon fontos.”*

A vizsgált interjúkban az érzelmi törődés meglete vagy hiánya fontos különbségként jelent meg a múlt, illetve a jelenre jellemző apai gyakorlatok között. A 20. század második felétől a „szülői gyakorlatok emocionalizációja” (Knijn–Selter 2002: 179), azaz a szülők és a gyerekek közötti érzelmi kötődés jelentőségének megnövekedése alapozta meg az apák intenzívebb részvételét a gyerekeikről való napi szintű gondoskodásban. Következésképpen a gyerekeihez érzelmileg kötődő, velük testközelből is törődni képes, és egyre több időt – néha csak velük – töltő „új apa” ideálja az 1980-as évektől kezdve egyre több helyen a világban (pl. Északnyugat-Európában és Észak-Amerikában) szelőd, ám kitartó kihívást kezdett jelenteni a távoli és távolságtartó fő kenyérkereső apa figurájához képest – ha kezdetben nem is a mindennapi gyakorlatok, de a kulturális reprezentációk és elvárások szintjén mindenképpen (Gregory–Milner 2011). Interjúalanyaim elbeszéléseiben is hangsúlyos szerepet kapott a gyermekeivel érzelmi közelség kialakítására törekvő apák (*intimate fathers*) ideálja (Dermott 2003), melynek képviselői nem voltak hangsúlyosan jelen a korábbi generációk tagjai között, vagy legalábbis az egyéni és a kulturális emlékezet kevésbé őrizte meg az alakjukat. Szinte az összes megkérdezett apa szeretett volna olyan aktív törődésmintákat követni, melyek az érzelmek nyitottságára és kifejezhetőségére építve alakítják az apagyerek kapcsolatokat – bár sokan azt is bevallották, hogy ilyen irányú törekvéseiket nem mindig tudták a mindennapi gyakorlataikban teljes sikerrel megvalósítani.

Konklúzió

E tanulmányban a társadalmi normák és az apaság mint sajátos férfiszerep összefüggéseire fókuszáltam azoknak az általam vizsgált magyar férfiaknak az apai törődésrepertoárját áttekintve, akik aktívan törődő apaként határozták meg magukat, és akik között a munkájuk és a családi életük egyensúlyával elégedett apákat éppúgy találhattunk, mint az apai gyakorlatok által fizetett munkavégzésükben átmenetileg akadályozottakat. Az interjúkban megszólaló apák elbeszélései alapján nehéz lenne az aktívan törődő apaságról pontos definíciót alkotni, mivel az aktív törődés fogalmának a tartalmát az érintettek néha egymástól igen különböző jelentésekkel töltötték fel. Ugyanakkor az aktív apai törődés alkotóelemeinek leírása során

a megszólaló apák elbeszéléseiből egy többdimenziós törődésskála bontakozott ki, melynek kezdőpontját az apa (fizikai) jelenléte jelentette, ami aztán különféle elágazásokon és variációkon – például a munka-magánélet optimális egyensúlyának megteremtésére és a gyermekekkel való érzelmi közelség kialakítására irányuló egyéni törekvéseken – keresztül vezethetett többféle aktívan törődő apaságverzió megvalósításához.

A tanulmány azt is célul tűzte ki, hogy a megkérdezett apák saját tapasztalatait és a gyerekkori szocializációjuk során látott szülői mintákat az elvárt viselkedésformák és a személyes élmények metszéspontjaiban összehasonlítsa. Ebben az összefüggésben nyílt a legtöbb lehetőség a társadalmi-kulturális környezet változásainak következményeit regisztrálni, hiszen a többségükben a frizsiderszocializmus idején felnőtt férfiak kritikusan tekintettek vissza a gyerekkorukban megismert és átélt – bizonyos mértékben korszpecifikus – apai gyakorlatokra, és szinte mindegyikük a családtagok mindennapi életétől elkülönülő apafigura helyett a gyermekeivel érzelmi közelségben élő apaideállal való – legalábbis elméleti vagy kívánságszintű – azonosulását hangsúlyozta. Az apaságpercepció intergenerációs változásait mutatta az is, ahogy az interjúalanyok saját apjuk törődési teljesítményét értékelték, melynek fényében a legtöbben az apjukhoz képest aktívabban törődő apaként láthatták magukat.

A korábbi nemzetközi kutatások által a családi életben való aktív apai részvétel meghatározóiként azonosított tényezők mindegyike megjelent a magyar apák elbeszéléseiben is, de különös hangsúlyt kapott a tradicionális társadalmi elvárások és munkahelyi normák hatása, az apakvótaszerű állami ösztönzők hiánya, a nagyobb családméret (legalább három kiskorú gyerekkel), valamint az önfoglalkoztatás és a távmunka folytonos rendelkezésre állást kívánó önkiszákmányoló formái, melyek erősíthették a kenyérkereső szerepet, de gátként hathattak az aktív apai törődés megnyilvánulásaira. Gátló tényezőként jelent meg a szülők – és különösen az apa (gyakran válás utáni retrospektív értékelés szerinti) – túl fiatal korából adódó éretlensége a gyermekvállalásra. Ugyanakkor az anya kedvező – illetve az apáénál kedvezőbb – munkaerőpiaci helyzete és bizonyos szintű karrierorientáltsága, az apa részben vagy egészben megvalósított karriercéljai és az ezeket követő – szó szerint „posztmaterialista” – célkitűzései, valamint korábbi párkapcsolati tapasztalatok reflexív feldolgozása pozitív hatással lehetett az apai gondoskodásformák kibontakozására.

Fontos azonban felhívni a figyelmet a tanulmány alapját képező vizsgálat egyik legfontosabb korlátozó tényezőjére, ami a minta fehér középosztálybeli, átlagosnál képzetesebb és jobb módú férfiakat felülreprezentáló összetételéből adódott. Selektív hibaként fogható fel, hogy a kutatási felhívás nagyobb eséllyel érte el ezeket a férfiakat, s megszólalási esélyüket fokozta, hogy az interjúalanyok kiválasztásának egyik kritériuma az aktívan törődő apaként való önmeghatározás volt, ami eleve az átlagnál tájékozottabb, magabiztosabb és önreflexívebb személyek érdeklődését kelthette fel, akik ezenfelül rendelkeztek elég idővel és energiával a kutatásban

való részvételhez. Ez alapján az apai törődést alapvetően befolyásoló tényezőként mindenképpen említeni kell a megélhetést biztosító anyagi források meglétét, ami az általam megszólaltatott apák legtöbbször számára olyan magától értetődő adottságként szerepelt, amit nem emeltek ki külön – míg más társadalmi csoportok számára önmagában ez a tényező megkérdőjelezhetette az aktív apai törődés megvalósításának és elbeszélésének lehetőségeit egyaránt. E tanulmány tehát nem tudott hangot adni többek között az alacsony keresetű, munkanélküli, mozgássérült, nem heteroszexuális és cisznemű, menekült és/vagy társadalmi megkülönböztetés által sújtott apák tapasztalatainak. Emellett a többi családtag nézőpontjait is csak korlátozott módon – az apák elbeszélésein keresztül – lehetett megjeleníteni, mivel a kutatás forráskorlátai miatt velük nem készülhettek interjúk.

Mindezek figyelembevételével elmondható, hogy e tanulmány hozzá tud járulni az aktív apai törődés gyakorlatainak jobb megértéséhez Magyarországon és más-hol. Az ehhez hasonló vizsgálatok eredményei ugyanis felhasználhatók a gyakorlati szakpolitikák alakítása során: például felhívhatják a döntéshozók figyelmét az apakvóta-jellegű intézkedések fontosságára. Emellett arra is rávilágítanak, hogy bár nagyon különbözőképpen lehetnek apák az apák, úgy tűnik, Magyarországon is egyre többen vannak, akik az apaság nélkülözhetetlen elemeként tekintenek a gyermekeikkel való érzelmi kapcsolattartás és mindennapi praktikus törődés megnyilvánulásaira.

Abstract: The main aim of this study is to highlight how actively caring Hungarian fathers make sense of the concept of engaged fatherhood. The empirical base of this qualitative study is a collection of 55 semi-structured in-depth interviews, conducted with fathers in Hungary. During the interview analysis the meanings and embodiment of active care provided by Hungarian fathers who identified themselves as active carers of their children could be identified, which led to constructing a possibly multidimensional care continuum between the practices of traditionally caring fathers and the (emotionally) involved, increasingly work-life balanced fathers. Several partly interrelated factors were shown as potentially contributing to men's active engagement in their paternal role, including work- and work-life balance related factors, practical cost-benefit calculations, childhood socialization patterns, attitudes towards the gendered (role) models of own parents, quality of life concerns, attitudes towards gender equality, female partner's and other close social network members' values and practices related to these factors. This study, being the first Hungarian qualitative study devoted to this subject, can contribute to a better understanding of involved fathering perceptions and practices in Hungary and elsewhere.

Keywords: engaged fatherhood, fathering care, care continuum, interviewing

Irodalomjegyzék

- Bettelheim, B. (2003 [1987]): *Az elég jó szülő: Könyv a gyermeknevelésről*. Budapest: Cartaphilus.
- Björk, S. (2013): Doing Morally Intelligible Fatherhood. Swedish Fathers' Accounts of their Parental Part Time Work Choices. *Fathering*, 11(2): 221–237.

- Brandth, B. – Kvande, E. (2001): Flexible Work and Flexible Fathers. *Work, Employment & Society*, 15(2): 251–267.
- Brandth, B. – Kvande, E. (2016): Masculinity and Fathering Alone during Parental Leave. Men and Masculinities. Article first published online: June 6.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1097184X16652659>.
- Bryan, D. M. (2013): To parent or provide? The effect of the provider role on low-income men's decisions about fatherhood and paternal engagement. *Fathering*, 11(1): 71–89.
- Chase, S. E. (2003 [1995]): Taking Narrative Seriously: Consequences for Method and Theory in Interview Studies. In Denzin, N. K. – Lincoln, Y. (eds.): *Turning Points in Qualitative Research: Tying Knots in a Handkerchief*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 273–296.
- Chesley, N. (2011): Stay-at-home fathers and breadwinning mothers: Gender, couple dynamics, and social change. *Gender & Society*, 25(5): 642–664.
- Coles, R. L. (2009): 'Just doing what they gotta do.' Single black custodial fathers coping with the stresses and reaping the rewards of parenting. *Journal of Family Issues*, 30(10): 1311–1338.
- Connell, R. W. (1995): *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R. W. – Messerschmidt, J. W. (2011 [2005]): Hegemón maszkulinitás. A fogalom újragondolása. In Hadas M. (szerk.): *Férfikutatások. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 126–148. <http://tatk.elte.hu/file/Hadas.pdf>.
- Corbin, J. M. – Strauss, A. L. (2015): *Basics of Qualitative Research: Techniques And Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Denzin, N. K. – Lincoln, Y. (2003): Introduction: Revolutions, Ruptures, and Rifts in Interpretive Inquiry. In Denzin, N. K. – Lincoln, Y. (eds.): *Turning Points in Qualitative Research: Tying Knots in a Handkerchief*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 1–15.
- Dermott, E. (2003): The 'Intimate Father': Defining Paternal Involvement. *Sociological Research Online*, 8(4), <http://www.socresonline.org.uk/8/4/dermott.html>.
- Dermott, E. (2008): *The Intimate Father. A Sociological Analysis*. Routledge: London.
- Deutsch, F. M. – Saxon, S. E. (1998): Traditional ideologies, nontraditional lives. *Sex Roles*, 38(5–6): 331–362.
- Doucet, A. (2004): "It's Almost Like I Have a Job, but I Don't Get Paid": Fathers at Home Reconfiguring Work, Care, and Masculinity. *Fathering*, 2(3): 277–303.
- Doucet, A. – Lee, R. (2014): Fathering, Feminism(s), Gender, and Sexualities: Connections, Tensions, and New Pathways. *Journal of Family Theory & Review*, 6(4): 355–373.
- Doucet, A. – Merla, L. (2007): Stay-at-home fathering. A strategy for balancing work and home in Canadian and Belgian families. *Community, Work and Family*, 10(4): 455–473.

- Dupcsik, Cs. – Tóth, O. (2014): Family Systems and Family Values in Twenty-First-Century Hungary. In Rajkai, Zs. (ed.): *Family and Social Change in Socialist and Post-Socialist Societies*. Leiden – Boston: Brill, 210–249.
- Duyvendak, J. W. – Stavenhuter, M. (2004): *Working Fathers, Caring Men. Reconciliation of Working Life and Family Life*. Ministry of Social Affairs and Employment – Verwey-Jonker Instituut: The Hague/Utrecht.
- Eerola, P. – Mykkänen, J. (2013): Paternal Masculinities in Early Fatherhood Dominant and Counter Narratives by Finnish First-Time Fathers. *Journal of Family Issues*, 36(12): 1674–1701.
- Esping-Andersen, G. (2009): *The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles*. Cambridge: Polity Press.
- Fraser, N. (1997): *Justice Interruptus. Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York – London: Routledge.
- Geisler, E. – Kreyenfeld, M. (2011): Against all odds: Fathers' use of parental leave in Germany. *Journal of European Social Policy*, 21(1): 88–99.
- Geszler, N. (2016): Behaviour-based Work-Family Conflict among Hungarian Manager Fathers. *Intersections. EEJSP*, 2(3): 118–136.
- Gregor A. (2014): A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. Doktori (PhD-) értekezés. Budapest: ELTE TáTK Társadalomkutatások Módszertana Tanszék. http://tatk.elte.hu/file/Gregor_Aniko_disszertacio.pdf.
- Gregory, A. – Milner, S. (2011): What is "New" about Fatherhood? The Social Construction of Fatherhood in France and the UK. *Men and Masculinities*, 14(5): 588–606.
- Hadas M. (2011): A férfikutatások három hulláma. In Hadas M. (szerk.): *Férfikutatások. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 10–19. <http://tatk.elte.hu/file/Hadas.pdf>.
- Hobson, B. – Fahlén, S. (2009): Competing scenarios for European fathers: Applying Sen's capabilities and agency framework to work-family balance. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 624(1): 214–233.
- Hobson, B. – Fahlén, S. – Takács, J. (2011): Agency and Capabilities to Achieve a Work-Life Balance: A Comparison of Sweden and Hungary. *Social Politics*, 18(2): 168–198.
- Hobson, B. – Morgan, D. (2002): Introduction. In Hobson, B. (ed.): *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–21.
- Hochschild, A. (2012): *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- Holter, Ø. G. (2003): *Can men do it? Men and gender equality – the Nordic experience*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Killewald, A. (2012): A Reconsideration of the Fatherhood Premium: Marriage, Coresidence, Biology, and Fathers' Wages. *American Sociological Review*, 78(1): 96–116.

- Knijn, T. – Selter, P. (2002): Transformations of fatherhood: the Netherlands. In Hobson, B. (ed.): *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 168–187.
- Koslowski, A. (2011): Working Fathers in Europe: Earning and Caring. *European Sociological Review*, 27(2): 230–245. DOI:10.1093/esr/jcq004.
- Kramer, K. Z. – Kelly, E. L. – McCulloch, J. B. (2015): Stay-at-Home Fathers: Definition and Characteristics Based on 34 Years of CPS Data. *Journal of Family Issues*, 36(12): 1651–1673.
- Kucsera Cs. (2008): Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, 3: 92–108. http://www.szociologia.hu/dynamic/SzocSzemle_2008_3_092_108_KucsereCs.pdf.
- LeCompte, M. D. – Schensul, J. J. (1999): *Analyzing and Interpreting Ethnographic Data*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Lorentzen, J. (2011): On Fathers in Norwegian History 1850–1920. *Men and Masculinities*, 14(3): 268–287.
- McDonald, P. (2000): Gender Equity in Theories of Fertility Transition. *Population and Development Review*, 26(3): 427–439.
- Merla, L. (2008): Determinants, Costs, and Meanings of Belgian Stay-At Home Fathers: An International Comparison. *Fathering*, 6(2): 113–132.
- Murinkó L. (2014): A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1): 67–101.
- Miani, C. – Hoorens, S. (2014): *Parents at work: men and women participating in the labour force*. Brussels: RAND Europe. DOI: 10.2838/54302.
- Petényi S. (2013): Apák GYES-en – racionális döntés? In Bezsenyi T. – Demeter E. – Horzsa G. – Meixner B. – Petényi S. – Szekeres B. (szerk.): *Kötetlen*. Budapest: ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, 99–112.
- Plantenga, J. – Remery, Ch. – Takács, J. (2012): Public Support to Young Families in the European Union. In Knijn, T. (ed.): *Work, Family Policies and Transitions to Adulthood in Europe*. Basingstoke and New York, N.Y: Palgrave Macmillan, 180–201.
- Plantin, L. (2007): Different classes, different fathers? *Community, Work & Family*, 10(1): 93–110.
- Pleck, J. H. (1993): Are “family supportive” employer policies relevant to men? In Hood, J. C. (ed.): *Men, work, and family*. Newbury Park, CA: Sage, 217–237.
- Russell, G. (1989): Work/family patterns and couple relationships in shared caregiving families. *Social Behaviour*, 4(4): 265–283.
- Silverstein, L. B. – Auberbach, C. F. (1999): Deconstructing the essential father. *American Psychologist*, 54(6): 397–407.
- Shirani, F. – Henwood, K. – Coltart, C. (2012): “Why aren’t you at work?”: Negotiating economic models of fathering identity. *Fathering: A Journal of Theory, Research, and Practice about Men as Fathers*, 10(3): 274–290. DOI: 10.3149/fth.1003.274.

- Spéder Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In Nagy I. – Pongrácz T. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelenítés a nők és férfiak helyzetéről 2011*. Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 207–228.
- Švab, A. – Humer, Ž. (2013): 'I Only Have to Ask Him and He Does It...' Active Fatherhood and (Perceptions of) Division of Family Labour in Slovenia. *Journal of Comparative Family Studies*, 44(1): 57–78.
- Takács, J. (2012): Termékenységi korlátok a 21. század eleji Magyarországon. *Demográfia*, 55(2–3): 147–171. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokononline/index.php/demografia/article/viewFile/456/590>.
- Takács, J. (2015): Disciplining gender and (homo)sexuality in state socialist Hungary in the 1970s. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 22(1): 161–175.
- Tosh, J. (1993): *Manliness and masculinities in nineteenth-century Britain: Essays on gender, family and empire*. London: Pearson Education.
- Yavorsky, J. E. – Kamp Dush, C. M. – Schoppe-Sullivan, S. J. (2015): The Production of Inequality: The Gender Division of Labor Across the Transition to Parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 77: 662–679.
- Yoshida, A. (2011): Dads Who Do Diapers. Factors Affecting Care of Young Children by Fathers. *Journal of Family Issues*, 33(4): 451–477.
- Wall, G. – Arnold, S. (2007): How Involved Is Involved Fathering? An Exploration of the Contemporary Culture of Fatherhood. *Gender & Society*, 21(4): 508–527.
- West, C. – Zimmerman, D. H. (1987): Doing gender. *Gender & Society*, 1(2): 125–151.
- Williams, R. A. (2009): Masculinities and fathering. *Community, Work & Family*, 12(1): 57–73.
- Zdravomyslova, E. – Temkina, A. (2005): Gendered citizenship in Soviet and post-Soviet societies. In V. Tolz – S. Booth (eds.): *Nation and Gender in Contemporary Europe*. Manchester: Manchester University Press, 96–113.